

Tadeusz Zajac, Katarzyna Zajac

OCHRONA I GOSPODAROWANIE W OBSZARACH SYSTEMU NATURA 2000 W DOLINACH RZECZNYCH

Streszczenie

Niezwykle różnorodna mozaika siedlisk w dolinach rzecznych stanowi miejsce występowania cennych siedlisk przyrodniczych i siedlisk gatunków o znaczeniu europejskim. Ich występowanie w określonej ilości i jakości stanowi podstawę włączenia terenu, na którym występują, do sieci Natura 2000, która ma zapewnić ich ochronę w Unii Europejskiej. Ok. 40% obszarów wytypowanych do Natura 2000 w Polsce obejmuje fragmenty dolin rzecznych. Są wśród nich proponowane Specjalne Obszary Ochrony, ważne dla zachowania rodzajów siedlisk przyrodniczych z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej i siedlisk gatunków z załącznika II tej dyrektywy oraz Obszary Specjalnej Ochrony wskazane dla ochrony siedlisk ptaków z załącznika I Dyrektywy Ptasiej.

Dyrektywy nie narzucają sposobów ochrony poszczególnych rodzajów siedlisk i gatunków. Jedynym kryterium wypełnienia założeń Dyrektyw jest utrzymanie określonych typów siedlisk przyrodniczych i populacji gatunków we właściwym stanie ochrony. Podejmowane działania ochronne powinny przede wszystkim zapobiegać przekształceniom siedlisk i niekorzystnym zmianom w obrębie populacji roślin i zwierząt, a także przyczyniać się do renaturyzacji biotopów i wspierać restytucję gatunków.

Plany wszelkich inwestycji, prac hydrotechnicznych, czy zmian w użytkowaniu w dolinach rzecznych, wyznaczonych jako obszary Natura 2000 podlegają tzw. Ocnom Oddziaływania na Środowisko, które określają ewentualny wpływ projektowanych działań na stan ochrony określonych rodzajów siedlisk i populacji gatunków. Zgodnie z postanowieniami Dyrektywy Siedliskowej ewentualna utrata wartości przyrodniczych obszaru może zostać usprawiedliwiona jedynie ważnym interesem społecznym lub bezpieczeństwem publicznym, np. ochroną

przeciwpowodziową. Jeśli w wyniku koniecznych działań, dojdzie do zaniku lub degradacji siedlisk o znaczeniu europejskim, wymagane jest wyznaczenie do sieci Natura 2000 innej doliny rzecznej o podobnych walorach.

Zalecenia dla ochrony walorów obszaru będą zawarte w planach ochrony. Stosowanie właściwych procedur i zaleceń ochronnych może nieść z sobą pewne nakazy czy ograniczenia w gospodarowaniu na danym obszarze, ale stworzy realną możliwość uniknięcia zagrożeń, zachowania wartości przyrodniczych oraz funkcjonowania danego obszaru zgodnie z zasadami rozwoju zrównoważonego.

Słowa kluczowe: Natura 2000, Dyrektywa Siedliskowa, Dyrektywa Ptasia, ochrona przyrody

NATURA 2000 W POLSCE

Europejska Sieć Ekologiczna Natura 2000 to sieć obszarów chronionych na terenie krajów będących członkami Unii Europejskiej. Stanowi ona zasadniczy element unijnej polityki ochrony bioróżnorodności. Program Natura 2000 to stworzony z myślą o krajach Wspólnoty program ochrony środowiska, zakładający monitoring i ochronę obszarów, powołanych w każdym z państw Unii, na których występują rzadkie, często zagrożone wyginięciem gatunki roślin i zwierząt.

Obszary Natura 2000 funkcjonują niezależnie od powołanych wcześniej obszarów chronionych w krajach członkowskich Unii. Celem ich wyznaczenia jest ochrona cennych pod względem przyrodniczym i zagrożonych wyginięciem składników różnorodności biologicznej ujmowanej z poziomu kontynentu europejskiego. Zostało to zapisane w Art. 2. Dyrektywy Rady 92/43/EWG *w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory*. Dyrektywa ta zwana też Dyrektywą Siedliskową (lub Habitatową) jest kluczowym dokumentem prawnym dotyczącym ochrony przyrody w Unii Europejskiej. Dlatego sieć Natura 2000 odgrywa podstawową rolę w utrzymaniu różnorodności biologicznej w granicach Wspólnoty Europejskiej [Liro i in. 2002; Ostermann 1998; Makomaska-Juchiewicz, Tworek 2003].

W skład sieci Natura 2000 wchodzi dwa rodzaje obszarów chronionych. Jeden z nich to Obszary Specjalnej Ochrony (OSO) wskazane dla ochrony siedlisk ptaków wymienionych w załączniku I tzw. Dyrektywy Ptasiej, czyli Dyrektywy Rady 79/409/EWG *w sprawie ochrony dziko żyjących ptaków*. Drugi rodzaj to Specjalne Obszary Ochrony siedlisk (SOO) wyznaczone na podstawie wspomnianej wcześniej

Dyrektywy Siedliskowej, dla siedlisk przyrodniczych wymienionych w załączniku I oraz siedlisk gatunków roślin i zwierząt (innych niż ptaki), wymienionych w załączniku II do tej Dyrektywy. Obiekty te wejdą w skład systemu obszarów połączonych korytarzami ekologicznymi, tworzące spójną funkcjonalnie sieć ekologiczną.

W Polsce podstawy prawne istnienia i funkcjonowania tej sieci na poziomie krajowym stanowią: Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. z 2004 r. Nr 92, poz. 880, wraz ze zmianami z 2005 r. Dz.U. Nr 113, poz.954 i Dz.U. Nr 130, poz. 1087) oraz Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 21 lipca 2004 r. w sprawie obszarów specjalnej ochrony ptaków Natura 2000 (Dz.U. Nr 229, poz. 2313).

Na obszarze Polski stwierdzono występowanie 76 rodzajów siedlisk przyrodniczych spośród wymienionych w załączniku I Dyrektywy Siedliskowej. Ponadto w granicach Polski występują 134 gatunki roślin i zwierząt spośród wymienionych w załączniku II tej Dyrektywy. Ich zachowanie wymaga objęcia ochroną jako SOO obszarów, na których znajdują się one w odpowiednim stanie. Należy dodać, że 16 typów siedlisk oraz 24 gatunki roślin i zwierząt posiadają tzw. priorytetowy status, co oznacza, że Wspólnota Europejska bierze za nie szczególną odpowiedzialność [Baranowski, Makomaska-Juchiewicz 2004]. Wśród gatunków włączonych do załącznika II znajdują się także takie, które uznane zostały za wymarłe w Polsce. Jednak zgodnie z zaleceniami Dyrektywy Siedliskowej ochrona siedlisk tych gatunków w sieci Natura 2000 powinna zostać rozważona, jako potencjalnych miejsc ich restytucji.

Pod koniec lat 90. rozpoczęto prace nad wdrażaniem sieci Natura 2000 w Polsce. Przebiegały one w kilku etapach, które doprowadziły do zaproponowania wyznaczenia ok. 300 obszarów zajmujących ok. 10% powierzchni kraju [Andrzejewska i in. 2003]. Zaproponowana w takim kształcie polska sieć Natura 2000 została poddana szerokim konsultacjom od szczebla ministerialnego po gminny, w efekcie których powstała propozycja sieci Natura 2000 zwana „listą rządową”. Obejmowała ona 184 obszary o łącznej powierzchni zaledwie 3,7% powierzchni kraju, wybranych spośród propozycji ekspertów. Przed 1 maja 2004 roku, gdy Polska przystąpiła do Unii Europejskiej, propozycja ta została oficjalnie przedłożona Komisji Europejskiej.

Wywołało to protesty organizacji pozarządowych i wzbudziło wiele dyskusji wśród ekspertów. Opublikowano i przesłano do Komisji Europejskiej opracowanie będące analizą i uzupełnieniem polskiej

sieci Natura 2000 nazwane „Shadow List” [Pawlaczyk i in. 2004]. Dokument ten stwierdza, że „zaledwie co trzeci występujący w Polsce gatunek wymieniony w załączniku II Dyrektywy Siedliskowej i zaledwie co czwarty występujący w kraju rodzaj siedliska przyrodniczego jest wystarczająco reprezentowany w rządowym projekcie sieci Natura 2000”.

Ponadto rządowe propozycje obszarów siedliskowych (SOO) do polskiej sieci Natura 2000 obejmują ok. 4% powierzchni Polski, podczas gdy w innych krajach należących do Unii wyznaczono od 6,5 do 31,4% powierzchni danego kraju [Natura 2000; Barometer 2006].

Popularyzacja zagadnień związanych z siecią Natura 2000 spowodowała przystąpienie do prac nad nią coraz większej grupy osób, obejmującej zarówno ekspertów z różnych ośrodków naukowych, jak i entuzjastów skupionych wokół organizacji ekologicznych. Pilną potrzebę uzupełnień obszarów na liście krajowej, ze względu na ich bardzo wysokie walory przyrodnicze w świetle Dyrektywy Siedliskowej wskazuje Instytut Ochrony Przyrody PAN. Aktualny stan prac prowadzonych przez ekologiczne organizacje pozarządowe pozwala stwierdzić, że sieć obszarów siedliskowych Natura 2000 w Polsce powinna zawierać co najmniej 446 obszarów o łącznej powierzchni 32 468 km². Obszary te pokrywałyby 9,54% terytorium lądowego Polski [Aktualizacja... 2006]. Propozycja ta zostanie niewątpliwie poddana dalszym analizom zanim w ostatecznym kształcie zostanie zgłoszona przez polski rząd do Komisji Europejskiej.

Sieć Natura 2000 jest tworzona na podstawie kryteriów ustalonych dla wszystkich krajów członkowskich Unii [Criteria... 2002]. Kryteria te są stosowane zarówno przy weryfikacji obszarów już zaproponowanych do sieci (*Special Areas of Conservation* – SAC), jak i podczas opracowywania nowych propozycji (*Sites of the Community Importance* – SCI). Dyrektywa Siedliskowa określa podstawy kwalifikowania obszarów do sieci, które są zawarte w załącznikach I, II i III. Załącznik I to lista typów siedlisk przyrodniczych, a załącznik II to spis gatunków, których ochrona wymaga desygnowania takich obszarów. Natomiast w załączniku III tej Dyrektywy podano kryteria, na podstawie których typuje się obszar do sieci Natura 2000. Pozwalają one ocenić czy obszar, na którym stwierdzono występowanie danego typu siedliska lub gatunku ma rzeczywiście istotne znaczenie dla jego zachowania. Dokonuje się tego, oceniając względną wartość wytypowanych obszarów w stosunku do krajowych zasobów każdego typu siedliska i gatunku. Kryteria te w praktyce stwarzają pewne trudności,

gdz część ocen zawiera element subiektywny, ponieważ opiera się na decyzji specjalisty (tzw. *best expert judgement*).

Kolejną trudność stwarza niedostateczny stan wiedzy na temat siedlisk i gatunków będących podstawą typowania obszarów do sieci. Wydane ostatnio podręczniki ochrony siedlisk i gatunków [Herbich 2004abcde; Adamski i in. 2004; Gromadzki 2004; Rudnik-Wójcikowska 2004], wskazują na duże luki w wiedzy na temat rozmieszczenia i wielkości lokalnych zasobów wielu siedlisk przyrodniczych i gatunków. W efekcie optymalizowanie sieci obszarów, z uwagi na ochronę siedlisk bądź gatunków jest trudne, choć takie próby są podejmowane. *Shadow list* jest na bieżąco uzupełniana, dzięki czemu nawet obszary, w których walory przyrodnicze kwalifikujące do objęcia ochroną w sieci Natura 2000 odkryto niedawno, mają szansę znaleźć się w sieci w stosunkowo niedługim czasie [Pawlaczyk i in. 2004; Aktualizacja... 2006].

Dalsze prace inwentaryzacyjne wydają się w obecnej sytuacji koniecznością podobnie jak krytyczna analiza zgłaszanych do sieci koncepcji obszarów. Rewizja ta powinna się odnosić do wskazania zawartego w Dyrektywie Siedliskowej, które nakazuje zabezpieczenie w sieci Natura 2000 odpowiedniej „reprezentacji” rodzajów siedlisk przyrodniczych i siedlisk gatunków, proporcjonalnej do ich krajowych zasobów. Nie precyzuje jednak, co to oznacza w praktyce. Kraje członkowskie muszą same określić, jaka część krajowych zasobów danego siedliska lub gatunku powinna znaleźć się w sieci, aby można było uznać, że chronione są w wystarczającym stopniu. W zależności od rodzaju siedliska i wielkości jego krajowych zasobów wartość ta może się wahać od kilku do 100%. Z dotychczasowych doświadczeń państw członkowskich wynika, że Komisja Europejska ocenia negatywnie te propozycje, które zabezpieczają mniej niż 20–30% krajowych zasobów poszczególnych rodzajów siedlisk i gatunków.

Obszary typowane do sieci w ramach realizacji postanowień zawartych w Dyrektywie Ptasiej są w lepszej sytuacji. Bird Life International, międzynarodowa organizacja zajmująca się ochroną ptaków, opublikowała ściśle kryteria stosowane do wyznaczania ostoi ptaków [Heath, Evans 2000], wykorzystywane również do identyfikacji *Special Protected Areas* do sieci Natura 2000 [Jackson i in. 2004; Gromadzki i in. 2002]. Upraszcza to w znacznym stopniu proces wyznaczania potencjalnych obszarów Natura 2000, który w tym przypadku oparty jest na przejrzystych zasadach.

Gatunki roślin i zwierząt (ssaki, gady i płazy, ryby, bezkręgowce, rośliny), jak również siedliska przyrodnicze objęte załącznikami Dyrektywy Siedliskowej nie pozwalają na zastosowanie do typowania obszarów Natura 2000 kryteriów analogicznych do istniejących dla gatunków z Dyrektywy Ptasiej. Mimo to istotne jest, aby wypracować dodatkowe kryteria precyzyjne, ale również klarowne, łatwe do zastosowania nie tylko dla wąskiej grupy specjalistów, ale także dla szerszego grona osób zainteresowanych. Przy opracowywaniu koncepcji polskiej sieci Natura 2000 zastosowano kryteria adekwatne do stanu zbadania zasobów przyrodniczych w Polsce. W początkowym etapie prac kryteria te spełniły swoje zadanie i były pomocne w kwalifikacji obszarów do sieci. Niedostateczny stan poznania polskich zasobów przyrodniczych uniemożliwił w pewnych przypadkach wyprowadzenie ocen, na których oparto część kryteriów. Oceny te podawali eksperci, dlatego nie były one pozbawione pierwiastka subiektywnego. Eksperci – nawet najlepsi – różnią się w ocenach np. wykształcenia tego samego rodzaju siedliska czy stanu lub perspektyw jego zachowania na tym samym obszarze. Stąd konieczność dalszych prac nad siecią Natura 2000 w miarę poszerzania się wiedzy o zasobach przyrodniczych kraju. Na szczęście jest to sieć otwarta i pomyślana tak, aby w każdym momencie było możliwe uwzględnienie w niej zaistniałych zmian, nowych odkryć i weryfikacja obszarów będących już w sieci.

MIEJSCE I ZNACZENIE DOLIN RZECZNYCH W NATURA 2000

Szczególne walory dolin rzecznych w naszym kraju wynikają z faktu, że istnieją tu takie, które zachowały swój naturalny charakter. Wiele rzek zostało jednak uregulowanych w trakcie zakrojonych na szeroką skalę projektów melioracji i regulacji podejmowanych po II wojnie światowej. Efekty tych prac pozostają w konflikcie z ochroną cennych przyrodniczo elementów środowiska, gdyż np. regulacja koryt, konstrukcja zbiorników wodnych m.in. utrudnia lub uniemożliwia wędrówkę anadromicznych gatunków ryb w górę rzek i powoduje też zanikanie cennych zbiorowisk nadrzecznych, jak naturalne lasy łąkowe czy półnaturalne łąki kośne.

„Doliny rzeczne” to obszary, których głównym walorem jest sama rzeka i jej dolina i w których występują cenne przyrodniczo typy siedlisk charakterystyczne dla dolin rzecznych. Niezwykle różnorodna mozaika siedlisk w dolinach rzecznych stanowi miejsce występowania rodzajów siedlisk przyrodniczych i siedlisk gatunków o znaczeniu

europejskim, takich jak: starorzecza i naturalne eutroficzne zbiorniki wodne, oznaczone w załączniku I Dyrektywy Siedliskowej kodem 3150; nizinne i podgórskie rzeki ze zbiorowiskami włosieniczników – 3260; zalewane, muliste brzegi rzek – 3270; ziołorośla górskie i ziołorośla nadrzeczne – 6430; łąki selernicowe – 6440; łągi wierzbowe, topolowe, olszowe i jesionowe – 91E0; łągowe lasy dębowo-wiązowo-jesionowe – 91F0, a także gatunki związane z rzekami (przede wszystkim ryby; także bezkręgowce, jak np. małż skójką gruboskorupowa *Unio crassus* czy ważka trzepla zielona *Ophiogomphus cecilia* oraz ssaki: wydra *Lutra lutra* i bóbr *Castor fiber*). Ich występowanie w określonej ilości i jakości stanowi podstawę włączenia terenu, na którym występują, do sieci Natura 2000, która ma zapewnić ich ochronę w Unii Europejskiej. I tak aż 40% obszarów wytypowanych do Natura 2000 w Polsce obejmuje fragmenty dolin rzecznych.

Niem mało dolin polskich rzek, niekiedy na odcinkach o znacznej długości, zostało już objętych różnymi formami ochrony obszarowej, głównie w formie parków krajobrazowych i obszarów chronionego krajobrazu, np. Bug, Pilica, Wisła i Odra, a nawet jako parki narodowe (Biebrza, Narew, Ujście Warty), czy rezerваты przyrody, np. Pasłęka. Pozostały jednak długie odcinki koryt, jeszcze nieuregulowanych, z dobrze zachowanym, pierwotnym układem zbiorowisk roślinnych, związaną z nimi cenną fauną, które nie są chronione i trzeba dla nich wypracować system użytkowania, który nie naruszy istniejącej struktury hydrologicznej i przyrodniczej. Wiele z nich spełnia kryteria i jest proponowanych jako obszary Natura 2000. Plany ich zagospodarowania i użytkowania są wypracowywane z dużym trudem, gdyż racjonalny plan użytkowania oznacza różne rzeczy dla różnych grup interesu, a wypracowanie kompromisowego rozwiązania wydaje się bardzo trudne, gdyż tereny te stanowią równocześnie centrum zainteresowania specjalistów z różnych gałęzi gospodarki, jak: hydrotechników, rolników czy leśników i konieczne jest wypracowanie kompromisu pomiędzy oczekiwaniami tych grup a wymogami ochrony przyrody.

Sprawę dodatkowo komplikuje fakt, że nie każda zmiana budowy i funkcjonowania doliny rzecznej działa tylko i wyłącznie na niekorzyść przyrody. Przykładem są stawy rybne – sztuczne zbiorniki wodne budowane w dolinach rzek. Gospodarka na stawach rybnych jest jednym z rodzajów aktywności człowieka sprzyjającym zachowaniu bioróżnorodności. Obiekty te, często utworzone kosztem cennych siedlisk w dolinach rzek, mają znaczenie dla ptaków wodno-błotnych, dla

jednych jako miejsca lęgowe, dla innych jako miejsca odpoczynku w trakcie migracji, a także dla gniazdujących w pobliżu drapieżników, jako tereny żerowiskowe. O wartości ornitologicznej tych terenów świadczy fakt, że co najmniej 30 większych kompleksów stawów w Polsce zaliczonych zostało do ostoi ptasich o znaczeniu krajowym i międzynarodowym lub znajduje się na terenie takich ostoi [Heath, Evans 2000].

Z drugiej strony duże, sztuczne zbiorniki zaporowe, których budowa bezpowrotnie niszczy ekosystem doliny rzeki, mają szczególnie znaczenie, jako miejsca odpoczynku i obszary żerowiskowe dla ptaków przelotnych i zimujących, głównie dla blaszkodziobych, siewkowych, i chruścieli. Niektóre, jak np. zbiornik Jeziorsko, odznaczają się także bogatą ornitofauną lęgową. Nie są one objęte ochroną indywidualną, choć niekiedy znajdują się na terenie parków krajobrazowych lub na obszarach chronionego krajobrazu. Mimo że funkcje tych zbiorników są podporządkowane działalności gospodarczej człowieka i trudno sobie wyobrazić jakąkolwiek zmianę w tym zakresie, warto dołożyć starań, aby utrzymać ich wysoką wartość ornitologiczną. Najlepiej ilustruje ją fakt, że 6 takich zbiorników uznano za ostoje ptasie o randze krajowej, 8 za ostoje ptasie o randze europejskiej, a 2 dalsze leżą w obrębie takich ostoi [Gromadzki i in. 2002].

OCHRONA DOLIN RZECZNYCH W SIECI NATURA 2000

Dyrektywy nie narzucają sposobów ochrony poszczególnych rodzajów siedlisk i gatunków. Jedynym kryterium wypełnienia założeń Dyrektyw jest utrzymanie określonych typów siedlisk przyrodniczych i populacji gatunków we właściwym stanie ochrony. Podejmowane działania ochronne powinny przede wszystkim zapobiegać przekształceniom siedlisk i niekorzystnym zmianom w obrębie populacji roślin i zwierząt, a także przyczyniać się do renaturyzacji biotopów i wspierać restytucję gatunków. Objęcie ochroną danego terenu jako obszaru Natura 2000 nie wyłącza go ze strefy aktywnej działalności człowieka. Działalność ta nie może jedynie zagrażać siedliskom przyrodniczym i/lub gatunkom, będących podstawą włączenia obszaru do sieci i musi uwzględniać potrzeby ochrony tych walorów przyrody.

Ochrona wartości przyrodniczych, dla których powołano obszar Natura 2000 będzie prowadzona na podstawie planu ochrony. Dla każdego obszaru powinien on powstać w ciągu 5 lat od daty jego ustanowienia. Plan ochrony obszaru Natura 2000 musi zawierać szczegó-

łowy opis granic obszaru, opis stanu ochrony siedlisk i gatunków oraz warunków zachowania lub ewentualnie przywrócenia właściwego stanu ochrony siedlisk i gatunków. W tym planie musi się znaleźć również opis i ocena istniejących i potencjalnych zagrożeń.

Zgodność realizacji ochrony na obszarze Natura 2000 z planem ochrony oraz jej skutki będą podlegać kontroli i weryfikacji na podstawie monitoringu stanu chronionych siedlisk i gatunków. Zadanie sporządzenia planu ochrony dla danego obszaru powierzono sprawującemu nadzór nad obszarem, który ponadto będzie odpowiedzialny za monitoring stanu ochrony siedlisk przyrodniczych i gatunków oraz przygotowanie odpowiednich sprawozdań i raportów dotyczących tego stanu.

GOSPODAROWANIE I ZARZĄDZANIE W DOLINACH RZECZNYCH WŁĄCZONYCH DO SIECI NATURA 2000

Funkcjonowanie obszarów Natura 2000 nadzoruje minister właściwy do spraw środowiska, który również powołuje je w drodze Rozporządzenia. W granicach danego województwa obszary te mają podlegać wojewodzie, którego zadaniem jest koordynowanie wszelkich prac na tych obszarach i w zakresie jego kompetencji leży zawieranie umów z właścicielami gruntów, wydawanie zezwoleń na przeprowadzenie inwestycji lub innych działań mogących mieć wpływ na stan obszaru Natura 2000.

Plany wszelkich inwestycji, prac hydrotechnicznych czy zmian w użytkowaniu w dolinach rzecznych, wyznaczonych jako obszary Natura 2000 podlegają tzw. Ocnom Oddziaływania na Środowisko, które określają ewentualny wpływ projektowanych działań na stan ochrony określonych rodzajów siedlisk i populacji gatunków. Zgodnie z postanowieniami Dyrektywy Siedliskowej ewentualna utrata wartości przyrodniczych obszaru może zostać usprawiedliwiona jedynie ważnym interesem społecznym lub bezpieczeństwem publicznym, np. ochroną przeciwpowodziową. Jeśli w wyniku koniecznych działań dojdzie do zaniku lub degradacji siedlisk o znaczeniu europejskim, wymagane jest wyznaczenie do sieci Natura 2000 innej doliny rzecznej o podobnych walorach.

Powołanie obszaru do sieci Natura 2000 często jest postrzegane jako problem, gdyż niesie z sobą pewne ograniczenia i nakłada konieczność poddania się dodatkowym procedurom przy podejmowaniu inwestycji. Nie należy jednak zapominać, że w zamian niesie z sobą

i korzyści. Należy do nich ogromna promocja regionu, która może mieć niebagatelne znaczenie dla rozwoju turystyki. Status obszaru Natura 2000 jest gwarancją dobrego stanu środowiska przyrodniczego. Powołanie obszaru Natura 2000, a tym samym nadanie mu europejskiej rangi wśród obszarów chronionych daje podstawy do ubiegania się o dodatkowe fundusze. Mogą to być środki z tzw. programów rolno-środowiskowych albo też inne przeznaczone na ochronę środowiska, rozwój obszarów wiejskich i edukację.

Szczególnym przypadkiem są doliny rzeczne antropogenicznie zmienione, w granicach których zachowały się resztki przyrodniczo cennych elementów środowiska, pozwalających zaproponować daną dolinę do sieci obszarów Natura 2000. Jeżeli istnieje taka potrzeba i pozwalają na to możliwości techniczne, to można starać się o fundusze na realizację projektów związanych z renaturyzacją doliny oraz restytucją siedlisk, czy też gatunków wymienionych w załącznikach Dyrektyw Siedliskowej i Ptasiej.

Obawy związane z ograniczeniem zakresu i sposobu gospodarowania oraz z wpływem włączenia obszaru na sposób zarządzania nim w dużym stopniu wpłynęły na kształt listy obszarów Natura 2000 zgłoszonych przez polski rząd do Komisji Europejskiej przed dniem akcesji Polski do Unii. W porównaniu z propozycją listy przygotowaną przez ekspertów daje się zauważyć eliminację dużych kompleksów leśnych i dolin rzecznych w efekcie konsultacji społecznych. Wskazują one na istotny wpływ przede wszystkim stanowisk dwóch grup interesu – gospodarki leśnej i wodnej, obawiających się w związku z utworzeniem obszarów Natura 2000 potencjalnych ograniczeń w gospodarowaniu zasobami leśnymi oraz ograniczeń w zarządzaniu gospodarką wodną.

Zubożona w ten sposób propozycja sieci Natura 2000 w Polsce pozbawiona obszarów, które już teraz znane są poza granicami Polski jako cenne przyrodniczo, spowodowała pojawienie się opinii, że Polska ma problemy z wdrażaniem programu Natura 2000. Komisja Europejska wytknęła Polsce brak kompletnej listy obszarów chronionych, a za tego typu zaległości grożą sankcje. Jeżeli nasz kraj nie nadrobi zaległości, a tym samym nie wywiąże się ze zobowiązań wynikających z postanowień Dyrektyw Ptasiej i Siedliskowej, grożą mu w pierwszym rzędzie upomnienia, a później sankcje nałożone przez Trybunał Europejski, a więc głównie ograniczenie funduszy unijnych, niezależnie od ilości pieniędzy wpłacanych przez Polskę do unijnej kasy.

Kary są bardzo konkretne, składają się z dwóch elementów. Pierwszy to kwota ryczałtowa, druga to dzienna opłata karna (za każdy dzień zwłoki w łamaniu Dyrektyw), dodatkowo Trybunał Europejski może ukarać kraj obcięciem lub nawet wycofaniem funduszy strukturalnych. Minimalna kwota kary ryczałtowej dla Polski, obliczana proporcjonalnie do potencjału danego kraju, wynosi 3 mln 610 tys. euro. Dzienna kwota kary jest bardzo plastyczna, kwota podstawowa wynosi 600 euro dziennie, a ostateczna wysokość kary jest ustalana w zależności od ciężaru wykroczenia, czasu trwania jego skutków i możliwości płatniczych danego kraju.

Nadrobienie zaległości we wdrażaniu programu Natura 2000 i opuszczenie mało zaszczytnego, ostatniego miejsca wśród krajów realizujących ten program będzie się wiązało ze stosowaniem zaleceń dla ochrony walorów obszaru Natura 2000, które będą zawarte w planach ochrony. Stosowanie właściwych procedur i zaleceń ochronnych może nieść z sobą pewne nakazy czy ograniczenia w gospodarowaniu na danym obszarze, ale stworzy realną możliwość uniknięcia zagrożeń, zachowania wartości przyrodniczych oraz funkcjonowania danego obszaru zgodnie z zasadami rozwoju zrównoważonego.

BIBLIOGRAFIA

- Adamski P., Bartel R., Bereszyński A., Kepel A., Witkowski Z. (red.). *Gatunki Zwierząt (z wyjątkiem ptaków)*. Poradniki ochrony siedlisk i gatunków Natura 2000 – podręcznik metodyczny. Ministerstwo Środowiska. Tom 6. Warszawa 2004. <http://natura2000.mos.gov.pl/natura2000/pl/poradnik.php>.
- Aktualizacja Shadow List obszarów siedliskowych sieci Natura 2000 w Polsce. Aneks do raportu na temat reprezentatywności ujęcia gatunków i siedlisk przyrodniczych z Dyrektywy Siedliskowej*. Klub Przyrodników, Świebodzin; Polskie Towarzystwo Ochrony Przyrody „Salamandra”, Poznań; WWF Polska, Warszawa 2006. <http://wwf.pl/informacje/publikacje/natura/shadow%20list%20updated%202006.pdf>.
- Andrzejewska M., Baranowski M., Gromadzki M., Makomaska-Juchiewicz M., Weigle A. *Wdrażanie koncepcji sieci NATURA 2000 w Polsce w latach 2001–2003*. Sprawozdanie końcowe (umowa nr 989/2001/Wn50/NE-PR-TX/D). NFOŚ, IOP PAN, ZO PAN, GRID-Warszawa, Warszawa–Kraków–Gdańsk 2003. Msc.
- Baranowski M. *Prace nad siecią NATURA 2000 w Polsce*. [w:] *Ekologiczna sieć Natura 2000: problem czy szansa*. M. Makomaska-Juchiewicz, S. Tworek (red.). IOP PAN, Kraków 2003, s. 219–227.
- Baranowski M., Makomaska-Juchiewicz M. *System ostoi siedliskowych Natura 2000 w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej*. W: *Problemy organizacji i funkcjonowania systemu ostoi siedliskowych Natura 2000 w Polsce*. Red. T.J. Chmielewski. Zesz. Nauk. Komitetu „Człowiek i Środowisko” PAN, Warszawa–Lublin 2004, 38, s. 35–49.

- Criteria for assessing national lists of pSCI at biogeographical level.* DG Environment, document Hab.97/2 rev. 4 (13.5.2002).
- Gromadzki M., Błaszowska B., Chylarecki P., Gromadzka J., Sikora A., Wieloch M., Wójcik B. *Sieć ostoi ptaków w Polsce.* Wdrażanie dyrektywy Unii Europejskiej o ochronie dzikich ptaków. Ogólnopolskie Towarzystwo Ochrony Ptaków, Gdańsk 2002.
- Gromadzki M. (red.). *Ptaki.* Poradniki ochrony siedlisk i gatunków Natura 2000 – podręcznik metodyczny. Ministerstwo Środowiska, Warszawa 2004. Tom 7 (część I), tom 8 (część II). <http://natura2000.mos.gov.pl/natura2000/pl/poradnik.php>.
- Heath M.F., Evans M.I. (eds.). *Important Bird Areas in Europe: Priority sites for conservation.* BirdLife International (BirdLife Conservation Series No. 8). Cambridge 2000.
- Herbich J. (red.). *Siedliska morskie i przybrzeżne, nadmorskie i śródlądowe solniska i wydmy.* Poradniki ochrony siedlisk i gatunków Natura 2000 – podręcznik metodyczny. Ministerstwo Środowiska, Warszawa 2004a. Tom 1. <http://natura2000.mos.gov.pl/natura2000/pl/poradnik.php>.
- Herbich J. (red.). *Wody słodkie i torfowiska.* Poradniki ochrony siedlisk i gatunków Natura 2000 – podręcznik metodyczny. Ministerstwo Środowiska, Warszawa 2004b. Tom 2. <http://natura2000.mos.gov.pl/natura2000/pl/poradnik.php>.
- Herbich J. (red.). *Murawy, łąki, ziołorośla, wrzosowiska, zarośla.* Poradniki ochrony siedlisk i gatunków Natura 2000 – podręcznik metodyczny. Ministerstwo Środowiska, Warszawa 2004c. Tom 3. <http://natura2000.mos.gov.pl/natura2000/pl/poradnik.php>.
- Herbich J. (red.). *Ściany, piargi, rumowiska skalne i jaskinie.* Poradniki ochrony siedlisk i gatunków Natura 2000 – podręcznik metodyczny. Ministerstwo Środowiska, Warszawa 2004d. Tom 4. <http://natura2000.mos.gov.pl/natura2000/pl/poradnik.php>.
- Herbich J. (red.). *Lasy i bory.* Poradniki ochrony siedlisk i gatunków Natura 2000 – podręcznik metodyczny. Ministerstwo Środowiska, Warszawa 2000e. Tom 5. <http://natura2000.mos.gov.pl/natura2000/pl/poradnik.php>.
- Jackson S.F., Kershaw M., Gaston K.J. *The performance of procedures for selecting conservation areas: waterbirds in the UK.* Biological Conservation, 2004, 118, s. 261–270.
- Liro A., Dyduch-Falniowska A., Makomaska-Juchiewicz M. *Natura 2000 – Europejska Sieć Ekologiczna.* Wyd. II uzupełnione. NFOŚ, Warszawa 2002, s. 101.
- Makomaska-Juchiewicz M., Tworek S. *Miejsce sieci Natura 2000 w europejskiej ochronie przyrody.* W: *Ekologiczna sieć Natura 2000: problem czy szansa.* M. Makomaska-Juchiewicz, S. Tworek (red.). IOP PAN, Kraków 2003, s. 9–22.
- Natura 2000 Barometer.* Natura 2000. European Commission DG ENV Nature Newsletter. Number 20, May 2006, s. 16–17.
- Ostermann O.P. *The need for management of nature conservation sites designated under Natura 2000.* J. Applied Ecol. 35 (6), 1998, s. 968–973.
- Pawlaczyk P., Kepel A., Jaros R., Dzieciołowski R., Wylegała P., Szubert A., Sidło P.O. *Propozycja optymalnej sieci obszarów Natura 2000 w Polsce – „Shadow list”.* Klub Przyrodników, Ogólnopolskie Towarzystwo Ochrony Ptaków, Polskie Towarzystwo Ochrony Przyrody „Salamandra”, WWF Polska, Warszawa 2004. http://www.salamandra.org.pl/Shadow_List_PL_3.12.pdf.

Rudnik-Wójcikowska B., Werblan-Jakubiec H. (red.) Poradnik ochrony gatunków – Rośliny. Wyd. Ministerstwo Środowiska, Warszawa 2004. Tom 9. <http://natura2000.mos.gov.pl/natura2000/pl/poradnik.php>.
Zajac K. *Obszary Natura 2000 w dolinach rzecznych*. W: *Ekologiczna sieć Natura 2000: problem czy szansa*. M. Makomaska-Juchiewicz, S. Tworek (red.). IOP PAN, Kraków 2003, s. 135–148.

Dr Tadeusz Zajac
Dr Katarzyna Zajac
Instytut Ochrony Przyrody
Polska Akademia Nauk
tzajac@iop.krakow.pl

Recenzent: *Prof. dr hab. inż. Wojciech Bartnik*

Tadeusz Zajac, Katarzyna Zajac

PROTECTION AND MANAGEMENT IN NATURA 2000 AREAS LOCATED IN RIVER VALLEYS

SUMMARY

The diversity of habitats and species in rivers valleys of Poland has European significance. The occurrence of habitats and species, in certain proportions and quality, is a basis for including area of their occurrence into the Natura 2000 system. Ca 40% of areas of Natura 2000 include river valleys and they comprise both areas important for birds (Birds Directive) and for habitats (Habitat Directive).

Directives of EU do not impose methods of habitat and species conservation. The only criterion is maintenance favorable conservation status for them. That means that the area of habitat must be stable in the long term or increasing, and its quality must being maintained. The restoration processes are welcomed.

The plans for all investments or any other works which might influence the favorable conservation status of habitat and species must be subjected to environmental assessments, which recognize influence of project on habitats and species protected by directives. In the absence of alternative solutions only overriding public interest may allow for habitat or species deterioration; for some species or habitat only human health or public safety are more important. In such cases compensatory measures has to be employed to maintain Natura 2000 is previous status.

Specific management instructions will be written in management plans, prepared for each area separately. Although management plans can impose some difficulties on investments, they are indispensable element of appropriate investment planning, according to principles of sustainable development.

Key words: Nature 2000, Habitats Directive, Birds Directive, Nature Conservation